

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.9

В.В. Голіна, професор,
зав. сектора;

В.П. Ємельянов, професор,
головн. наук. співробітник;

Б.М. Головкін, канд. юрид. наук,
наук. співробітник;

В.С. Батиргарєєва, канд. юрид. наук,
наук. співробітник.

Інститут вивчення проблем
злочинності АПрН України,
м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЇЇ У ВЕЛИКОМУ МІСТІ

Сектором попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді ІВПЗ АПрН України з 2002 року по перший квартал 2006 року здійснювалось дослідження за темою “Кримінологічна характеристика корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та особливості попередження її у великому місті” за такими основними напрямками: 1) сучасна корисливо-насильницька злочинність у великому місті: стан, кримінологічна характеристика та детермінація; 2) система попередження злочинності у великому місті.

Слід зазначити, що поняття “корисливо-насильницька злочинність” може використовуватися у двох розуміннях – у вузькому (власному) та широкому. Корисливо-насильницька злочинність у вузькому (власному) розумінні – це сукупність злочинів, які водночас містять ознаки корисливості та насильства, а у широкому – сукупність корисливих, насильницьких та власне корисливо-насильницьких злочинів.

Під час кримінологічного дослідження поняття “корисливо-насильницька злочинність” визначалося у широкому розумінні, а об'єктом дослідження стала корисливо-насильницька злочинність неповнолітніх у місті Харкові. Вибір такого об'єкту не випадковий, бо історично під-

тверджено, що великі міста є осередком найвищих досягнень у сферах економіки, матеріальної та духовної культури країни, але, як нагадує практика, саме у цих сферах закладені на сучасному розвитку України потужні джерела різного роду суперечностей, які не знаходять достатнього вирішення і часто призводять до зіткнення інтересів особистості із суспільними інтересами, внаслідок чого вчиняються злочини.

Злочинність неповнолітніх – одна із нагальних кримінологічних проблем, яка відбиває основні тенденції злочинності в країні, є індикатором морального здоров'я суспільства і дає змогу спрогнозувати загальні перспективи й можливі напрямки розвитку злочинних проявів на майбутнє. При цьому статистична звітність відповідних органів демонструє, в цілому, позитивну динаміку злочинності неповнолітніх у м. Харкові за останні роки. За даними цієї звітності неповнолітніми було вчинено у м. Харкові злочинів у 2001 році – 906, у 2002 році – 871, у 2003 році – 794, у 2004 році – 632, у 2005 році – 526¹.

Зниження рівня злочинності неповнолітніх у м. Харкові, зокрема, можна розцінювати як результат досить ефективної попереджувальної діяльності правоохоронних органів, владних установ та громадських структур регіону і, як наслідок, імітації певних досягнень у цьому напрямку. У будь-якому разі опиратися лише на кількісні характеристики злочинності неповнолітніх без аналізу якісного стану цього виду злочинності було б суттєвим спрощенням. Такий підхід не дає змоги встановити ті глибинні внутрішні процеси і тенденції, що насправді сприяють відтворенню і видозмінам сучасної злочинності неповнолітніх у великому місті. Так, досить неоднозначно уявляється картина відносно кількості неповнолітніх, що вчинили злочини. Згідно тих же статистичних даних абсолютні показники тут по м. Харкову такі: 2001 р. – 828, 2002 р. – 921, 2003 р. – 855, 2004 р. – 889, 2005 р. – 667, а у розрахунку на 10 тис. неповнолітніх у віці 14-17 років показники виходять наступні: 2001 р. – 90,6; 2002 р. – 106,3; 2003 р. – 102,7; 2004 р. – 113,1; 2005 р. – 91,2. Тобто, про стабільну позитивну тенденцію злочинності говорити вже не приходиться.

До того ж, різке зниження абсолютних та відносних показників в 2005 р. пов'язане здебільшого також зі змінами в законодавстві України щодо декриміналізації крадіжок у зв'язку з вартістю викраденого. Справа в тому, що 30 червня 2005 року (з опублікування в газеті "Голос України", № 117) набув чинності Закон України від 2 червня 2005 року № 2635 – IV "Про внесення змін до кодексу

¹ Статистична звітність УМВС України в Харківській області, прокуратури Харківської області, Служби у справах неповнолітніх Харківської обласної адміністрації за 2001–2005 роки про стан злочинності неповнолітніх.

України про адміністративні правопорушення”. Цим Законом викладено у новій редакції ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення: “Дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати”. Встановлено, що викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Таким чином, на відміну від раніше діючого закону, адміністративна відповідальність за дрібне викрадення настає, якщо винна особа посягала на всі форми власності, у тому числі і на приватну. Встановивши адміністративну відповідальність за дрібне викрадення чужого майна незалежно від того у чийй власності воно перебуває, закон унеможливив застосування кримінальної відповідальності за окремі правопорушення, які раніше визнавалися злочинами, тобто запровадив більш м’який вид юридичної відповідальності. Фактично, цим Законом здійснена часткова декриміналізація окремих злочинів, передбачених статтями 185, 188, 190, 191, 193 Кримінального кодексу України. За змістом закону дрібним викраденням чужого майна вважається і те, яке вчинене повторно, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою, поєднане з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, якщо вартість викраденого чужого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто нині 525 гривень.

Вказані зміни законодавства вплинули на загальну структуру злочинів неповнолітніх. Так, за 2005 р. на 17,3 % зменшилася у порівнянні з 2004 р. питома вага крадіжок, як наслідок їх декриміналізації. В цей же час чітко прослідковується зростання частки грабежів на 8,7 %, розбоїв – 1,9 %, шахрайств – 4,8 %. Думаємо, що така ситуація стала можливою за рахунок переключення зусиль органів кримінального переслідування із сегменту декриміналізованих крадіжок на вищевказані більш тяжкі і не менш поширені корисливо-насильницькі злочини, які в свою чергу стали ретельніше виявлятися і реєструватися. Тобто, декриміналізація певної частини крадіжок фактично призвела до делатентизації грабежів, розбоїв і шахрайств, що стали відображатися в кримінально-правовій статистиці і вплинули за загальну структуру злочинів неповнолітніх.

Крім того, слід зазначити, що злочинність неповнолітніх кримінологи традиційно відносять до розряду високолатентної. За оцінками окремих кримінологів, її фактичний рівень від 2,5 до 4 разів вищий від офіційно відображеного у статистичній звітності правоохоронних органів. Висока латентність цього виду злочинності пояснюється низкою причин, найголовнішою серед яких є загальна

недооцінка громадськістю і правоохоронною системою суспільної небезпеки правопорушень з боку підлітків.

У суспільній свідомості закарбувалися ще за радянських часів оцінки проступків і правопорушень дітей, коли громадською думкою засуджувалося кримінальне переслідування майбутнього покоління, все списувалося на складність віку, відсутність життєвого досвіду і обов'язкову зміну своєї поведінки підлітком у подальшому. На жаль, такі підходи не відповідають реаліям сьогодення. Сучасна молодь криміналізувалася, озлобилася, стала не за віком прагматичною, безпринципною і нахабною. Ситуація невідповідності усталених уявлень населення про неправомірну поведінку підлітків із реальним змістом і ступенем небезпечності цієї поведінки сприяє латентизації їх протиправних вчинків як з боку правоохоронних органів, так і з боку потерпілих громадян.

Підвищений інтерес кримінологів завжди викликає розгляд якісної характеристики (структури) злочинності неповнолітніх. У загальній структурі злочинності по м. Харкову питома вага злочинів, вчинених неповнолітніми, становить понад 6 %. За своїм характером злочинність неповнолітніх у м. Харкові має корисливу, корисливо-насильницьку та насильницьку спрямованість. Майже половина вчиненого неповнолітніми належать до категорії тяжких і особливо тяжких злочинів.

Насамперед зазначимо, що понад 70 % злочинності неповнолітніх становлять злочини проти власності (статті 185–198 КК України). Структура злочинності неповнолітніх у м. Харкові, за даними нашого дослідження, в середньому за період 2001–2005 роки має такий вигляд: крадіжки – 55,8 %, грабежі – 13,9 %, розбій – 2,1 %, вимагання – 1,1 %, шахрайство – 3,1 %, умисне вбивство – 0,6 %, тяжкі тілесні ушкодження – 0,8 %, зґвалтування – 0,3 %, хуліганство – 7,8 %, незаконне заволодіння транспортними засобами – 2,0 %, злочини у сфері незаконного обігу наркотиків – 5,0 %, інші злочини – 7,5 %. Із наведеного випливає, що найпоширенішим злочином неповнолітніх у м. Харкові є крадіжка. У кримінологічному аспекті крадіжка – це незаконне збагачення за чужий рахунок, паразитизм. Отримання певних матеріальних благ без відповідних затрат праці й часу значною мірою нейтралізує ризик викриття й покарання за крадіжку, роблячи останню привабливим способом заволодіння чужим майном та цінностями. Нерідко підґрунтям крадіжки є заздрість, гонитва за престижем чи буденне паразитичне споживання матеріальних благ. Родзинкою крадіжки є “таємничість дійства”, на яку так розраховує злодій. Для неповнолітніх це ще й привабливий елемент гри, пов'язаний з необхідністю ризику і переховування, що створює такий жаданий присмак романтики. Крадіжки, що вчиняють непо-

внолітні, досить неоднорідні за способом їх вчинення, місцем, пред-
метами посягання, їх вартістю, спричиненими збитками. Виходячи
із сказаного, вважаємо за доцільне класифікувати ці злочини на
певні групи за ступенем їх поширеності: крадіжки предметів із чор-
них та кольорових металів (38,8 %), із квартир та інших приміщень
(35,8 %), із кіосків (11,1 %), у натовпі (9,2 %), із автотранспорту
(2,2 %), інші – 2,9 %.

Друге місце в структурі злочинності неповнолітніх впевнено по-
сідають корисливо-насильницькі злочини. Питома вага грабежів і
розбоїв становить в 2001-2005 роках в середньому 16,0 %, і проявляє
тенденцію до зростання. Корисливо-насильницька спрямованість
злочинності неповнолітніх має свої особливості, що насамперед про-
являються у способі заволодіння майном потерпілого. У неповноліт-
ніх грабіжників і розбійників також домінують корисливі установки
та меркантильні інтереси. Втім, на відміну від злодіїв, ці підлітки по-
кладаються на фізичну та психологічну перевагу, підтримку групи й
вибір слабшої жертви, що дає їм змогу розцінювати відкрите заволо-
діння майном як найбільш швидкий, інтелектуально невибагливий
і легший у “технічному” виконанні спосіб заволодіння чужим май-
ном. Насильницький спосіб заволодіння чужим майном відбиває
загальну морально-психологічну спрямованість особи, що виража-
ється у психофізіологічних стереотипах поведінки задля досягнен-
ня корисливої мети. Вибір відкритого способу заволодіння майном
піднімає авторитет нападників у референтній групі, це асоціюється
із бутафорськими цінностями сміливості, суперменства, належності
до злочинного світу. Грабіж (розбій) – це й акт самоствердження за
рахунок зухвалості, фізичного повалення і психічного принижен-
ня жертви, демонстрації зверхності й абсолютного домінування.
Предметами подібних злочинних посягань є престижні речі й модні
молодіжні атрибути, дефіцитні для середовища неповнолітніх зло-
чинців. Йдеться про модний одяг, аудіо-відео техніку, мобільні теле-
фони, ювелірні прикраси, носильні речі, навіть велосипеди.

Характерною рисою корисливо-насильницьких злочинів не-
повнолітніх є їх груповий характер. Чисельність таких груп, як
правило, становить 2–3 підлітки, проте зустрічаються і чисельніші
об’єднання. В абсолютній більшості випадків такі групи нестійкі
(ситуативні), а тому їх злочинна діяльність обмежується одним або
кількома епізодами. Втім, якщо до складу таких груп входять до-
рослі злочинці, то вони діють протягом тривалішого часу (до одного
року й більше), вчиняють численні злочини, в тому числі тяжкі і
особливо тяжкі. Прагнення неповнолітніх до об’єднання в злочин-
ні групи обумовлене їх віковими і психологічними особливостями.
У неповнолітньому віці підлітки інстинктивно тяжіють до групово-

го спілкування, проведення вільного часу, задоволення колективних потреб та інтересів. Неформальна група являє собою потужний інститут соціалізації, захищає її членів від зовнішнього втручання, генералізує вуличну та кримінальну субкультуру, заохочує протестантські настрої і жорстоко карає відступників. Таке об'єднання згуртовує своїх членів, надає відчуття сили і корпоративності, допомагає перебороти страх. Серед безумовних переваг кримінальної групи є чисельне домінування над потерпілими, підтримка і захист співучасників у разі небезпеки, сміливі приклади нахабності, жорстокості і виняткового цинізму з боку лідерів об'єднань, які підтримують злочинний дух членів групи, здійснюють колективний і особистий тиск на нерішучих осіб. Але навіть при групових нападах неповнолітні обирають у потенційні жертви фізично слабкіших одноліток, жінок, осіб, які тимчасово перебувають у беспорядному стані. Дається взнаки їх боягузливо-малодушна сутність.

Найпоширенішим предметом злочинного посягання при грабехах і розбоях були мобільні телефони, ювелірні прикраси, гроші та одяг. Особливу увагу грабіжників і розбійників останнім часом привертають мобільні телефони дорогих марок, які за півціни легально реалізуються в численній мережі відповідних магазинів.

Вражає холонокровність і відвертий цинізм корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх. Свідомість підлітків уражена кримінальною субкультурою, яка є новим віянням молодіжної моди. Кумирами сучасності давно стали круті бандити, кілери, валютні повії. Психосоціальна ідентифікація з криміналом, романтизація кримінальних товариств, стилю спілкування і характерного жаргону підвищують авторитет неповнолітнього у референтній групі. Злочинна ідеологія насамперед приваблива для підлітків своїми споживацько-егоїстичними стандартами, комфортними умовами відпочинку, насолодою від утіх і розваг, використанням усталених правил співжиття у власних меркантильних інтересах. Примітивні уявлення про мораль, неприйняття соціальних табу і правових заборон роблять грабіж буденним, швидким і ефективним способом заволодіння чужим майном, коли можна знехтувати законними правами його власника. І якщо раніше грабежі неповнолітніх мали елемент гри, захопливої пригоди, тріумфу над поваленою жертвою, а матеріальні трофеї становили супроводжувальний другорядний елемент, то нині на перший план виходить досягнення корисливої мети, супутником якої є екстремальний злочинний романтизм. У сучасних підлітків надзвичайно розвинена власна потреба, коли вони прагнуть мати гроші, цінності або речі, що не відповідають ані їх статусу, ані матеріальному становищу. Вищевказаний феномен можна назвати статусно-рольовою акселе-

рацією підростаючого покоління. В її основі лежить наслідування, як специфічна риса підлітків, життєвих стандартів й еталонів поведінки дорослих. Зіштовхнувшись з життєвими труднощами, що не дають змоги легально досягнути визнаних стандартів, неповнолітні схильні йти шляхом найменшого опору: вкрати, забрати, обманути, в разі необхідності застосувати насильство залежно від ситуації та поведінки потерпілих. Близько 50 % підлітків не мають чіткого умислу на вчинення конкретного виду злочину: крадіжки, грабежу чи розбою, цілком покладаючись на випадок. За відсутності господаря майна вони вчиняють крадіжку, трапляється самітній перехожий – відберуть цінності відкрито, а якщо буде чинити опір – грабіж переросте в розбій. Неповнолітні корисливо-насильницькі злочинці сліпо вірять в удачу, про що свідчать численні амулети, іконки, хрестики та інші предмети, фетиші, які знаходять у них при затриманні. Це віра така сильна, що переборює страх, нівелює почуття відповідальності за свої вчинки, надає впевненості в благополучному завершенні злочинного посягання. Корисливо-насильницька злочинність є своєрідним перехідним містком від корисливої злочинності до насильницької. Найнебезпечнішим видом корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх є розбій. Юні розбійники також корисливо орієнтовані, проте емоційна нестійкість, психопатичні риси характеру, агресивність призводять до вибору насильницьких способів задоволення корисливих устремлень. Головна “зброя” розбійників – раптовий інтенсивний насильницький напад, чисельна перевага, демонстрація зброї чи інших знарядь залякування з метою подолання реального чи потенційного опору потерпілого. Такі злочини найчастіше вчиняють у вечірній час у глухих дворах, неосвітлених, як правило, під’їздах багатопверхових будинків, малолюдних вулицях, скверах, зупинках громадського транспорту, а також біля нічних клубів, барів, кафе, гральних автоматів, комп’ютерних салонів та ін.

Значна частина неповнолітніх розбійників (близько 30 %) була раніше судима за корисливі та корисливо-насильницькі злочини, а тому вони становлять підвищену суспільну небезпеку. Жертва нападу вибирається за різними критеріями: візуальна констатація наявності цінностей (дорогий одяг, ювелірні прикраси, мобільний телефон та ін.); достовірна інформація щодо наявності значних грошових сум та цінностей; візуальна оцінка фізичного стану жертви і спроможності чинити опір (алкогольне сп’яніння, похилий чи малолітній вік, фізичні вади, фізично слабка статура) плюс фактор самотнього перебування в малолюдному місці. Якщо в перших двох випадках розбійники націлені на заволодіння конкретними речами, то в останньому відбирають все, що становить хоч якусь цінність. Типовим сценарієм підліткових

розбоїв є раптовий інтенсивний груповий напад, повалення на землю, жорстоке побиття потерпілого, застосування спеціально пристосованих для заподіяння поранень предметів (кастетів, фрагментів металевих труб, арматури, бейсбольних біт тощо), миттєвий відбір майна та грошей і втікання з місця події.

Нерідко неповнолітні розбійники вдаються до демонстрації холодної зброї (різної конструкції ножів), погрожуючи потерпілим негайно застосувати насильство, небезпечне для їхнього життя й здоров'я. Такі напади, як правило, вчиняються одноособово, переважно раніше судимими підлітками.

Особливе місце в структурі злочинності неповнолітніх посідають злочини насильницької спрямованості: хуліганство, тяжкі тілесні ушкодження, умисні вбивства і зґвалтування, які разом становлять 9,5 %.

Хуліганство давно стало своєрідною формою опозиції деліквентного підліткового середовища. Зовні хуліганські дії знаходять свій вияв у безглузких актах агресії, жорстокості, вандалізму, порушенні громадського спокою та демонстрації бравади, п'яної хвацькості, безкарності і явної неповаги до суспільства. Всі ці дії становлять так званий зовнішній фасад, під яким приховані справжні мотиви хуліганства: ворожість, ненависть, жага самоствердитися через насильство до інших як демонстрація зверхності і переваги. Для підліткового хуліганства характерні немотивована агресія й жорстокість. Обов'язковим елементом хуліганства неповнолітніх є наявність глядацької аудиторії, яка своєю присутністю надає діям хуліганів зухвалості й цинізму. Груповим хуліганським діям підлітків властива екзальтація, коли зграя підлітків люто виявляють свій афект на вже поваленому потерпілому. При цьому в останній час проявляється феномен жіночої агресивності і виняткової жорстокості, який залишається до кінця не дослідженим. Гадаємо, що насильство дівчат – це, з одного боку, збочена форма самоствердження, а з другого – адаптація до в цілому агресивного підліткового середовища. Останнім часом відбувається мускулізація дівчат, особливо вихідців із соціально занедбаних сімей, набуття ними чоловічих рис характеру, засвоєння насильницьких стереотипів поведінки, що поможені на емоційно нестійку, схильну до афективних спалахів жіночу психіку, в цілому призводить до вчинення хуліганських дій.

Умисні вбивства і тяжкі тілесні ушкодження не є типовими злочинами для неповнолітніх. Натомість вони вирізняються своєю алогічністю, імпульсивністю і жорстокістю. Показовим є й той факт, що понад 70 % підлітків в момент вчинення зазначених злочинів перебували в стані алкогольного сп'яніння. А в більш як у

50 % із них відповідними експертизами були виявлені психічні аномалії в межах осудності.

Вивчення злочинності неповнолітніх в сучасних умовах в місті Харкові базувалось на даних дослідження, яке проводилось з використанням традиційних методів одержання інформації. Зокрема: 1) аналіз статистики з даної проблеми, архівних кримінальних справ у судах м. Харкова, інформації про стан реалізації Державної політики щодо дитинства у м. Харкові в частині виконання Указу Президента України "Про додаткові заходи по попередженню дитячої бездоглядності" від 28.01.2000 р. № 113/2000; 2) опитування учнів і викладачів середніх загальноосвітніх шкіл, коледжів, ліцеїв і центрів професійно-технічної освіти у м. Харкові; неповнолітніх, що перебувають у спецшколі; засуджених Куряжської ВТК; 3) інтерв'ювання співробітників служб у справах неповнолітніх м. Харкова.

Аналіз даних дозволив виявити причини, фактори, умови формування злочинної поведінки неповнолітніх. Ми виходили з положення, що формування особистості визначається не тільки мікросередовищем, але й макросередовищем. Іншими словами, неповнолітні завжди випробують вплив не тільки свого найближчого оточення: батьків, вихователів, друзів, сусідів тощо, але і вплив усього суспільства і держави, який здійснюється через відповідні навчальні і виховні установи, засоби масової інформації, громадські організації тощо. І в цьому аспекті злочинність неповнолітніх є наслідком не тільки сімейного неблагополуччя, негативного впливу найближчого оточення, а й певних особливостей соціально-економічного і політичного розвитку суспільства у трансформаційному перехідному періоді. Нестабільність і невизначеність у політичній, економічній, фінансовій, ідеологічній, правовій, культурній, духовній сферах зумовили виникнення й загострення негативних процесів і тенденцій соціальної дійсності. Це водночас позначилось і на соціально-психологічному стані населення. Поширилися прояви зневири у спроможність державних структур забезпечити економічний, соціальний та правовий захист особи, байдужого ставлення до дотримання законів, правового нігілізму.

Внаслідок переходу до ринкової економіки останніми роками спостерігається нестабільність рівня життя більшості сімей в Україні. Найбільш уразливими є сім'ї, які виховують дітей, особливо багатодітні та сім'ї, в яких немає годувальника, або працездатні члени сім'ї не мають регулярного доходу.

Найбільш незахищеними від соціальних потрясінь і вразливими до впливу криміногенних факторів є неповнолітні.

Як одну з причин злочинності неповнолітніх, слід виділити недостатню увагу з боку держави і громадськості до проблем неповноліт-

ніх. Хоча треба зазначити, що законодавство України в цілому надає можливості для забезпечення широкого спектра прав і свобод дітей. Вихідною ідеєю законодавчого забезпечення прав дітей в Україні загалом є принцип “усі діти рівні від народження”. Відповідно до статті 52 Конституції України діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. З часу набуття Україною незалежності прийнято і введено в дію низку законодавчих та інших нормативно-правових актів загального призначення, норми яких спрямовані на поліпшення соціального стану неповнолітніх. До них належать: Декларація про загальні принципи державної молодіжної політики в Україні; Закони України “Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді України”; “Про фізичну культуру і спорт”; “Про молодіжні та дитячі громадські організації”; “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”; Укази Президента України “Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики”; «Про Національну програму “Діти України”»; «Про Національний фонд соціального захисту матерів і дітей “Україна – дітям”»; “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян” тощо. Свідченням реального посилення уваги до розв’язання проблем і злочинності неповнолітніх стало виконання “Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки”, а також розроблення “Комплексної програми профілактики злочинності на 2006–2010 роки”, затвердженою Харківською облдержадміністрацією, в розробленні якої приймав участь і сектор попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.

Ці документи визначають головні завдання державної молодіжної політики, права неповнолітніх на охорону життя, здоров’я, їх всебічного розвитку, встановлюють гарантії в отриманні освіти, працевлаштування, у використанні вільного часу, надання різного виду соціальної допомоги, зміцненні ролі сім’ї у вихованні підростаючого покоління, забезпечення духовно-морального розвитку з одночасним запобіганням впливу негативних факторів.

Однак реальна ситуація в суспільстві вимагає з боку держави подальших конкретних та ефективних заходів щодо правового захисту дитинства. Зокрема, потребує більш чіткого визначення законодавством статусу органів опіки і піклування. Незважаючи на актуальність та загострення протягом останніх років проблеми забезпечення прав неповнолітніх, обов’язки щодо формування та реалізації державної політики з питань опіки та піклування так і не було покладено на жоден орган центральної виконавчої влади.

Назріла необхідність розроблення та прийняття відповідних нормативних актів з питань забезпечення і дотримання житлових і майнових прав дітей. Приватизація житла, яка штучно проводиться без урахування інтересів неповнолітніх, недосконалий механізм щодо отримання дозволу на відчуження майна (житла) від імені неповнолітнього, безконтрольний продаж або придбання без урахування інтересу дітей, позбавляє майбутнє покоління конституційного права на житло і, як наслідок, – поповнення армії осіб без визначеного місця мешкання. Відсутні механізми боротьби з тиражуванням у засобах масової інформації, розміщенням на вулицях міста рекламних щитів з пропаганди тютюнових виробів, алкогольних напоїв, показом фільмів з демонстрацією насильства, жорстокості, антисоціальних проявів, так само й видавництвом і продажем відповідної літератури. Відсутні нормативно-правові акти щодо вдосконалення діяльності комп'ютерних клубів, ігрових залів, Інтернет-кафе з визначенням обов'язкових відповідних умов (санітарних норм, обмеження часу перебування в них дітей, відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності за зміст ігрових програм тощо). А це в свою чергу сприяє злочинності серед неповнолітніх.

Без досліджень проблем, зв'язаних з особистістю злочинця, не можна успішно вирішувати такі корінні питання, як характер соціальних причин злочинності, механізм їхньої дії, шляхи запобігання злочинності.

Вплив зовнішніх соціальних умов виявляється не тільки в ситуації вчинення злочину, але й опосередковано через особистість злочинця. Визначені зовнішні соціальні умови, якщо вони несприятливі, можуть спричинити стійку деформацію особистості. Така деформація, у свою чергу, здатна детермінувати здійснення різних правопорушень. Якщо розглядати злочин як результат взаємодії зовнішніх соціальних умов – середовища і внутрішніх – самої особистості, доводиться констатувати, що у цій взаємодії особистість грає самостійну й активну роль.

Це має значення для попередження злочинів, яке припускає зміну як зовнішніх умов, так і самої особистості, а також створення найбільш сприятливих варіантів відповідної взаємодії. Ця задача вимагає детальних знань про особистість, про її якості, що зв'язані зі значущою у кримінально-правовому відношенні поведінкою і повинні бути усунуті, нейтралізовані або, навпаки, сформульовані.

На думку науковців, викладачів, працівників різних установ, які мають справу з неповнолітніми (служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, спеціальні установи для неповнолітніх тощо), основною причиною злочинності неповнолітніх є несприятлива обстановка в сім'ї та її негативний вплив.

Серед факторів злочинності неповнолітніх можна окремо виділити насильство в сім'ї та негативний вплив засобів масової інформації.

Відомо, що більшість неповнолітніх правопорушників не отримали необхідної любові, піклування, виховання у сім'ях, а часто густо навіть зазнавали жорстокого споводження з боку близьких родичів. Спробуємо проаналізувати чинники, що викликають насильство в сім'ї стосовно неповнолітніх.

Характерною рисою таких діянь є те, що вони рідко бувають однократними – як правило, вони носять регулярний характер, іноді безперервний, протягом тривалих періодів часу, та нерідко породжують замкнуте коло насильства.

Найчастіше насильство в сім'ї стосовно неповнолітніх детермінується безліччю факторів, роль і вага яких різні. До них можна віднести психічну невірноваженість батьків; наявність психічних аномалій, які не виключають осудність, але викликають особистісні зміни; агресивність; комунікативні порушення; емоційні переживання; занижену самооцінку й поганий самоконтроль; низьку здатність боротися зі стресами; низький культурно-освітній рівень матерів і батьків; пияцтво й вживання наркотиків; безробіття і бідність; умови роботи, що утрудняють участь у вихованні дітей; погані умови проживання родини.

До факторів злочинності неповнолітніх слід віднести і недоліки у системі організації їх працевлаштування, особливо у вільний від навчання час, у період канікул. За умов зростання безробіття, скорочення штатів, обсягів робіт і закриття державних підприємств можливість працевлаштування отримують лише до 30 % випускників навчальних закладів, а ті, які влаштувались, задіяні здебільшого на низькооплачуваних, неprestижних роботах. Залишаються осторонь цієї проблеми й державні органи та служби зайнятості. Неповнолітні вимушені задовольнятися виконанням некваліфікованих робіт здебільшого у сфері послуг у комерційних структурах або самостійно займатися дрібнооптовою торгівлею, наданням послуг, а декотрі з них потрапляють у тенета кримінальних угруповань.

У м. Харкові на 27 підприємствах різних форм власності застосовується праця близько 100 неповнолітніх.

Однією з причин небажання молоді працевлаштовуватися є численні порушення трудового законодавства з боку адміністрацій державних установ, у т.ч. безпідставна відмова у працевлаштуванні та невмотивовані звільнення з роботи. Так, уже при прийнятті на роботу порушуються вимоги трудового законодавства: неповнолітнім встановлюється іспитовий строк, за результатами якого їх звільняють з роботи; до роботи залучаються неповнолітні без згоди батьків і до того ж без медичного огляду на профпридатність; зустрі-

чаються випадки залучення підлітків до виконання робіт у шкідливих для їх здоров'я умовах, без забезпечення спецодягом, пов'язаних з переміщенням понад нормативно встановлені межі вантажів. Адміністрації підприємств, установ, організацій не дотримуються вимог норм трудового права щодо встановлених для неповнолітніх скороченого тижня чи роботи у понаднормовий час тощо.

Говорячи про сімейне виховання, формування в дітей потреб, інтересів, стереотипів поведінки, не слід забувати про відоме "вистиснення" батьків і педагогів засобами масової інформації (ЗМІ).

Опитування показало, що в трьох родинах з чотирьох інформацію, володіння якої особливо престижно в очах однолітків (про нові явища в молодіжному середовищі, про моду на виконавців і музичні добутки, одяг, володіння певними предметами і стереотипи поведінки), діти і підлітки засвоюють "прямо". Мається на увазі спілкування з приятелями або знайомими або сприйняття інформації з кінофільмів, телепередач, преси, звуко- і відеозаписів, закордонних засобів масової інформації. Батьки ж у більшості випадків приймають ситуацію, що створилася, як належне, не намагаючись конкурувати або полемізувати із соціально-негативною інформацією, засвоєваної по цих каналах, або обмежуючи невмотивованими заборонами, не підкріпленими переконливою аргументацією.

46,7 % викладачів центрів професійно-технічної освіти і 43,2 % викладачів шкіл оцінили на 5 балів (за 5-ти бальною системою) ступінь впливу ЗМІ, що демонструють сцени насильства, жорстокості, як криміногенного фактору. Негативний вплив, наприклад, найближчого оточення (друзі, сусіди тощо) відповідно оцінили 38,4 % і 16,3 % викладачів.

Показ фільмів зі сценами жорстокості і насильства, показ в привабливому світлі злочинців і т.д. вносять свій внесок у формування стереотипу бездумної жорстокості, щодня спонукаючи до повторення, звільняючи від емоцій і коливань певні психічні реакції. У більш 22 % опитаних учнів контрольної групи і 38 % вихованців Куряжської ВТК при перегляді детективних фільмів іноді виникає бажання виявитися на місці негативного героя – злочинця, пожити його життям, випробувати його відчуття; досить часто таке бажання виникає відповідно в 2,8 % і 16,4 % опитаних. Понад 9 % неповнолітніх з контрольної групи вагалися відповісти. При цьому варто мати на увазі, що іноді приклади пристають або не пристають до поведінки не тому, що вони гарні або погані, а тому, що вони відповідають або не відповідають якимось потребам людини, особливостям його життєвої ситуації.

Разом з тим, вплив відеокультури на виховання дітей і підлітків не можна оцінити однозначно. З одного боку, комерціалізація

ЗМІ приводить до переваги на телеекранах і сторінках періодики насильства, сексу, реклами. З іншого боку, поява нових типів відеопрограм (наприклад, “віртуальна реальність”) допомагає молоді як у заняттях, так і в розширенні кругозору, відкриваючи зовсім нові обрії знання. Крім того, відеокультура має могутній потенціал знайомства молоді з іншими культурами і життєвими стилями.

Результати численних досліджень дозволяють зробити висновок про те, що зв’язок телевізійного насильства й агресивного поведіння глядача опосередкований цілим рядом факторів. У першу чергу до них відносяться соціально-демографічні особливості реципієнта (стать, вік, ступінь соціальної й інтелектуальної зрілості телеглядача і т.д.), що дозволяють нам віднести дітей і підлітків до так названої “групи ризику”. Деякі дослідники вважають, що низький соціально-економічний рівень життя підсилює негативний ефект: діти з родин з більш низьким економічним рівнем частіше дивляться і схвалюють насильство, одержуючи від нього більше задоволення, а також чіткіше ідентифікують себе з телегероями. Дана тенденція була відзначена у рамках нашого опитування. Іншим, не менш вагомим, фактором (який опосередковує вплив телевізійного насильства) є особисте оточення (родина, школа, однолітки, виховання), що може здійснювати соціальний контроль або ж сприяти формуванню критичного ставлення до одержуваної інформації. Позитивні відносини в родині, довіра до батьків з боку дитини знижують ефект негативного впливу телевізійної агресії. При цьому варто помітити, що наслідки впливу ЗМІ завжди опосередковуються реальними умовами життя людини.

Таким чином, отримана по каналах масової комунікації інформація, емоції і почуття, які вона викликає, завжди співвідносяться з тією системою норм, цінностей, стереотипів і т.д., що вже складають спрямованість особистості. Ключова проблема підліткового віку – проблема формування власної позиції. Множинність і неузгодженість соціальних впливів на дітей і підлітків, як правило, об’єктивно підвищують ступінь автономії особистості, що формується, наслідком чого в одних випадках є творча ініціатива і самостійність, а в інших – антисоціальна поведінка. Тому реальним способом зниження ефектів від впливу екранного насильства може стати впровадження в систему освіти інформації про прийоми, техніку створення кіно і телепередач, що допоможе сформувати в дітей нечутливість до “інформаційних” маніпуляцій.

Водночас в Україні існує ще одна негативна тенденція – тенденція до зростання кількості психічно хворих осіб та осіб з психічними аномаліями.

Слід зазначити, що показник поширеності психічних розладів на 10 тис. неповнолітніх у віці 14-17 років за даними статвідділу Харківського обласного психоневрологічного диспансеру становив в м. Харкові: у 2001 р. – 607,3; у 2002 р. – 616,8; у 203 р. – 623,0; у 2004 р. – 671,9; у 2005 р. – 735,3. При цьому питома вага вікової категорії 14-17 років в загальній кількості осіб з психічними розладами в середньому в 2 рази більше, ніж питома вага цієї ж вікової категорії в загальній кількості населення м. Харкова.

Звідси стає очевидним, що особливу небезпечність для суспільного розвитку уявляє собою злиття цих двох негативних тенденцій та існування такої категорії злочинності як злочинність неповнолітніх з психічними аномаліями, яка потребує спеціальних кримінологічних досліджень.

Необхідність проведення досліджень злочинності неповнолітніх з психічними аномаліями обумовлена і тим, що з 1.01.1999 р. згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8.10.1998 р. № 297 “Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду” (МКХ-10) був здійснений перехід і на нову класифікацію психічних та поведінкових розладів, а також тим, що новий Кримінальний Кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 року, передбачив норму про обмежену осудність і кримінальну відповідальність осіб із психічними розладами, що не виключають осудності (ст. 20 КК).

Незважаючи на очевидну наукову і практичну значущість проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх з психічними аномаліями, ця проблема поки ще залишається поза увагою науковців. Останні комплексні дослідження цієї проблеми були здійсненими у колишньому СРСР більш 25 років тому і за російськими матеріалами. Відсутність наукових розробок з не уникненням породжує протирічну судово-слідчу і медичну практику, а також неефективність попереджувальних заходів.

З метою постановки проблеми та отримання відповідних (хоча б попередніх) даних нами було проведено суцільне дослідження матеріалів судово-психіатричних експертиз, проведених у Міжобласному центрі судово-психіатричних експертиз Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні № 3 (колишн. – ХМКПЛ № 15) відносно неповнолітніх у 2002–2004 роках.

В цілому за ці роки було проведено відносно неповнолітніх, що звинувачуються у скоєні злочинів, 378 експертиз. З цього числа неповнолітніх – 238 (63 %) були мешканцями м. Харкова і 140 (37 %) – мешканцями Харківської області. При цьому, як це не парадоксально, але на фоні зазначених раніше негативних тенден-

цій, спостерігається стійка тенденція до зменшення експертиз, які проведені відносно неповнолітніх, та їх долі у загальній кількості підекспертних, число яких також постійно зменшується. Якщо у 2002 році було проведено 2011 експертиз, у тому числі відносно неповнолітніх, що звинувачуються – 145 (що становить 7,2 %), то у 2003 році ці показники відповідно – 1969 та 128 (6,5 %), а у 2004 році – 1765 та 105 (5,9 %).

Виявлені в ході дослідження тенденції скоріше свідчать не про зменшення розмаху злочинності неповнолітніх з психічними аномаліями, а про збільшення її латентності та про ті труднощі, з якими стикаються судово-слідчі органи та психіатри у зв'язку з раніше зазначеними змінами у кримінальному законодавстві та процесом імплементації міжнародних стандартів.

Однією з таких труднощів, в першу чергу, є те, що при наявності у КК України норми про обмежену осудність, поки ще не відпрацьовано науковцями і практиками критеріїв обмеженої осудності. Ця обставина і призводить до того, що вкрай рідко неповнолітні з психічними аномаліями визнаються обмежено осудними. За нашими даними, усього тільки в двох актах судово-психіатричних експертиз в 2002 році відносно осіб, які скоїли злочини в м. Харкові, було надано висновок, що особа не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії. У відношенні інших неповнолітніх з психічними аномаліями був зроблений висновок про те, що ця особа могла усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Проведене нами дослідження дозволяє зробити такі висновки та запропонувати наступні рекомендації щодо запровадження заходів, покликаних забезпечити зменшення правопорушень та злочинів серед неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається правовою і суспільною проблемою, оскільки, з одного боку, вона відбиває загальні тенденції сучасної злочинності і показує тенденції її розвитку на майбутнє, а з другого – демонструє стан морального здоров'я суспільства.

Рівень злочинності неповнолітніх у м. Харкові за останні роки залишається відносно стабільним, навіть намітилася певна тенденція до його зниження по абсолютним показникам, але немає такої чіткої тенденції у розрахунку на 10 тис. неповнолітніх відповідного віку. Разом з тим у її структурі спостерігаються досить небезпечні процеси. Вона дедалі більше має корисливий, корисливо-насильницький характер з тенденцією до зростання корисливо-насильницького вектору. Збільшується питома вага тяжких злочинних посягань, що донедавна було нехарактерним для злочинності не-

повнолітніх. Зростає частка кримінологічного рецидиву. Щодалі частіше підлітки вчиняють злочини, які в минулому вчиняли переважно дорослі злочинці, – убивства з корисливих мотивів, розбійні напади, насильницькі грабежі, вимагання, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, бандитизм. Нині підлітками або за їх участю учиняється кожен десятий корисливо-насильницький злочин і кожен дев'ятий розбій, поєднаний з убивством потерпілого.

Міська злочинність неповнолітніх є своєрідним відбиттям молодіжної злочинності, поза як молодші за віком намагаються повторювати поведінкові стереотипи старших, а злочинність старших за віком поповнюється за рахунок вчорашніх підлітків. Тому не випадково, що злочинні групи найчастіше за своїм складом є підлітково-молодіжними. Бувають випадки, коли організаторську функцію в злочинній групі (навіть в організованій) виконують неповнолітні.

Масштаби злочинності неповнолітніх, представлені в офіційній кримінально-правовій статистиці, неповно відбивають реальний стан цього виду злочинних проявів, оскільки умови мегаполісу, яким є м. Харків, стають на перешкоді викриттю багатьох з них (злочинцям відносно легко зникнути з місця події, знеособленість міського життя, значні міграційні процеси, загальна кількість злочинних проявів тощо).

Зростанню криміногенної активності неповнолітніх у великому місті сприяють процеси жорсткості звичаїв у суспільстві, у тому числі в молодіжному середовищі, в якому кожний намагається вибороти своє “місце під сонцем”, насильство в сім'ї та негативний вплив засобів масової інформації, посилення тенденцій правового нігілізму та зневажання закону, формування установки на вирішення життєвих проблем з позиції сили, відсутність ефективної системи правової освіти та захисту, поширеність середніх психічних аномалій, недостатня результативність профілактичної роботи відповідних органів та ін.

Вищенаведене свідчить про погіршення якісних показників злочинності неповнолітніх у м. Харкові, підвищення її суспільної небезпечності, що обумовлює пошук нових підходів щодо протидії цьому різновиду злочинних проявів.

За результатами дослідження вважається за необхідне прийняти такі рекомендації:

1. Актуалізувати у суспільній свідомості проблему злочинності неповнолітніх як резерву загальнокримінальної злочинності і небезпечного виду соціальної девіації, змінити атмосферу байдужості до проблем підлітків та їх майбутньої долі.

2. Суттєво посилити культурно-виховну роботу з населенням, у тому числі і серед неповнолітніх, шляхом впливу на суспільну

свідомість через засоби інформаційних комунікацій з метою утвердження загальносуспільних цінностей, норм моралі, недопущення фактів популяризації споживацької психології, визнання матеріального фактора як єдиного мірила життєвого успіху, аморальності, культу насильства, злочинної субкультури, соціального паразитизму та інших форм соціальних девіацій.

3. На державному рівні створити реальну систему соціального захисту та адресної матеріальної підтримки родин неповнолітніх, які перебувають у скрутних матеріальних умовах.

4. Відновити систему дитячих культурно-дозвільних закладів за рахунок бюджетних асигнувань, а також із активним залученням приватного капіталу, благодійних пожертвувань тощо.

5. Провести систематизацію законодавства та відомчої нормативно-правової бази, що регулює питання профілактики правопорушень та злочинів серед неповнолітніх.

6. Удосконалити психіатричну допомогу неповнолітнім, прийняти заходи щодо виявлення серед неповнолітніх, які скоїли злочини, осіб з психічними аномаліями, на державному рівні розробити критерії обмеженої осудності, порядок призначення покарання, відбування покарання та соціальної адаптації відносно неповнолітніх з психічними аномаліями.

7. Переглянути функції та повноваження органів, на які покладається вищевказана діяльність, зокрема:

а) переорієнтувати кримінальну міліцію у справах неповнолітніх з оперативної на профілактичну діяльність, виключивши невластиві функції, приміром такі, як соціальний патронаж, допомога у працевлаштуванні, забезпеченні житлом тощо, зосередивши основну увагу на індивідуальній роботі з неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень (зокрема, шляхом правового виховання та контролю за поведінкою), інформуванні відповідних органів про допомогу, що потрібно надати, контроль за її наданням, поведінкою засуджених і звільнених від відбування покарання неповнолітніх, вилучення зброї і знарядь злочинів, внесення подань щодо усунення причин і умов вчинення злочину, застосування адміністративного впливу як на неповнолітніх, так і на їх батьків чи осіб, які їх замінюють та ін. Вищевказаний підрозділ має проводити профілактику упередження, обмеження, усунення криміногенних явищ і процесів, профілактику під час передзлочинної поведінки та профілактику рецидиву;

б) функцію профілактики необхідно передати у виключне відання служб у справах неповнолітніх, включивши до її змісту й надання різноманітних послуг та здійснення соціального інспектування з одночасним збільшенням кількості спеціалістів;

в) на Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді потрібно покласти забезпечення заходів сприяння соціальній адаптації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі.

8. Потребує перегляду практика відношення до вирішення проблеми з бездоглядністю та профілактикою правопорушень неповнолітніх з боку органів влади та місцевого самоврядування. Слід здійснити підвищення ролі та відповідальності органів місцевої влади та самоврядування за створення й функціонування на території області необхідної кількості установ для неповнолітніх, передбачених законами України, з урахуванням реальних потреб регіону й забезпечення необхідних умов для залучення дітей і підлітків в організовані форми дозвілля за місцем проживання, спрощення процедури направлення їх до медичних закладів, місць для проведення дозвілля, безкоштовного відпочинку, зменшення числа "спокусливих" для проведення неповнолітніми вільного часу місць (приміром, так званих "ігротек").

9. Поліпшити соціальні умови, зміцнення інституту сім'ї, правове виховання неповнолітніх.

10. Запровадити постійний нагляд та контроль відповідних контролюючих органів (зокрема, прокуратури й інших вищих органів) за виконанням відповідними органами й посадовими особами законодавства про попередження злочинності, покладених функцій і повноважень у повному обсязі, виключенням випадків формалізму в роботі.

11. Підвищити координуючу роль прокуратури в діяльності по профілактиці правопорушень та злочинів з боку неповнолітніх.

12. Розробити дійовий механізм сприяння залученню широкого кола громадськості до проведення заходів сприяння соціальної адаптації неповнолітніх й профілактиці правопорушень з їх боку.

13. Необхідно переглянути показники ефективності діяльності кримінальної міліції у справах неповнолітніх та інших служб, причетних до цієї роботи, змінити пріоритети, віддавши перевагу не кількісним, а якісним критеріям.

14. Створити систему спеціалізованих судів для неповнолітніх та забезпечити практичне утворення інституту судових вихователів.

15. Залучити засоби масової інформації до запобігання злочинності неповнолітніх. При цьому запобіжні дії повинні охоплювати всі аспекти проблеми, а саме: залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, а також підвищення рівня правової культури (зпочаткування циклу теле- та радіопередач з цієї проблеми, розширення інформаційного висвітлення її у пресі); переорієнтація ЗМІ з акцентування на про-

дукції, що містить елементи агресії та насильства, на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку.

16. Посилити профілактичну роботу в установах і органах виконання покарань, забезпечити безумовне дотримання вимоги чинного законодавства щодо створення умов для отримання засудженими освіти та професії.

17. Переглянути систему органів і служб, на які покладається здійснення заходів сприяння соціальної адаптації звільнених неповнолітніх, її спрощення. Цього можливо досягти, визначивши єдиним органом цієї діяльності Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, оскільки звільнені у першу чергу потребують соціальної допомоги, а Центри як раз і надають соціальні послуги різних видів.

18. Забезпечити виконання відповідними органами і посадовими особами покладених функцій і повноважень у повному обсязі, виключення фактів формалізму в роботі. Цього можна досягти, переглянувши підхід до визначення ефективності діяльності, зокрема, шляхом зміни акцентів з кількісних на якісні показники.

19. Запровадити регулярні виступи на сесіях рад народних депутатів представників відповідних служб з інформуванням про потребу в тих чи інших установах та фінансуванні для сприяння соціальної адаптації неповнолітніх.

20. Забезпечити належний контроль за цим напрямком роботи з боку прокуратури, включивши до нього в обов'язковому порядку й стан виконання чинного законодавства щодо фінансування заходів сприяння соціальної адаптації звільнених з боку органів місцевої влади, а також витрачання коштів органами та службами.

21. Розробити регіональні програми заохочення та сприяння розвитку громадських організацій, які братимуть участь у здійсненні заходів сприяння соціальної адаптації.

22. Забезпечити відкритість діяльності органів і служб, покликаних сприяти соціальній адаптації звільнених, здійснення відомчого контролю та прокурорського нагляду за виконанням вимоги відкритості.

23. Покласти на керівників відповідних органів і служб особистої відповідальності за підвищення особистої службової і громадянської відповідальності людей, які причетні до роботи на вказаному напрямку.

*Рекомендована до опублікування на засіданні сектору
попередження злочинності серед неповнолітніх
та молоді ІВПЗ АПРН України
(протокол № 5 від 26 квітня 2006 р.)*

Рецензент – канд. юрид. наук, доцент Н.В. Сібільова